

صیانت از حقوق شهروندی در فضای سایبر در پرتو نسل سوم حقوق بشر با تأکید بر حقوق ایران

دکتر لیلا رئیسی*

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

از میان برداشتن مرزهای سنتی و زیست در فضای سایبر، ایجاب می‌کند با اصلاح قوانین و مقررات موجود و وضع قوانین و مقررات جدید و شیوه‌های خاص برای ساماندهی این وضعیت نوپدید، در راستای تضمین حقوق شهروندان گام برداشت. بدون تردید وضع و تصویب قوانین و مقررات مربوط به فضای سایبر بدون تاثیر پذیری و در نظر گرفتن قواعد بین‌المللی حقوق بشر، امکان‌پذیر نمی‌باشد. در این نوشتار - که به روش توصیفی و تحلیلی می‌باشد - به بررسی این مساله پرداخته شده است که مقررات تنظیم شده در خصوص فضای سایبری چگونه می‌تواند در صیانت از حقوق شهروندی از حیث انطباق با موازین نسل سوم حقوق بشر، موثر باشد؟ بر اساس مطالعه انجام شده، با توجه به گسترش فضای سایبر از آنجا که موازین و معیارهای نسل سوم حقوق بشری به عنوان حقوق جمعی با قابلیت‌های این فضا سازگاری بیشتری دارد، بازنگری این موازین به عنوان عامل ارتباط و حتی زمینه‌ساز صیانت از حقوق دو نسل دیگر، از اهمیت قابل توجهی برخوردار می‌باشد.

کلیدواژگان: فضای سایبر، حقوق شهروندی، حقوق بشر، نسل سوم، صیانت

مقدمه

تحقق و ارتقای حقوق بشر افراد به ویژه حقوق نسل سوم، می‌تواند متأثر از نظام صیانتی و تقنینی متناسب با فضای سایبر باشد. نظر به تفاوت‌های زیاد میان سیستم‌های حکومتی و نظام‌های حقوقی، تمامی نقش آفرینان عرصه بین‌المللی باید از طریق گسترش هم‌اندیشی و همکاری متقابل در این - زمینه اقدام نمایند تا دولت‌ها بتوانند جهت صیانت از حقوق شهروندی در فضای سایبر، قواعدی را تنظیم نمایند که با احترام به کرامت انسانی، پاسخگوی نیازها و امنیت جمعی این فضا، باشد و برای حمایت از این حقوق و پیشگیری از نقض آن، اقدامات و آیین‌های پیشبستی و پسینی در نظر گرفته

* دانشیار گروه حقوق بین‌الملل عمومی، دانشکده حکمرانی اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. (نویسنده مسئول) / ایمیل: leila.raisi@khuisf.ac.ir

شود.

از این رو، مهم‌ترین پرسش این پژوهش، که باید به آن پاسخ داده شود، این است که نظام حقوقی ایران، چگونه می‌تواند از حقوق شهروندی افراد به‌ویژه نسل سوم حقوق بشری، صیانت کند؟ آیا نظام حقوقی موجود کفایت می‌کند یا باید قواعد جدیدی وضع شود؟ این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد، درصدد پاسخ به این سوال است تا با تبیین قوانین و مقررات بین‌المللی و داخلی مرتبط با صیانت از حقوق شهروندی در فضای سایبر در پرتو نسل سوم و بررسی تمام جوانب، ضعف‌های موجود در ساختار را شناسایی و با در نظر گرفتن واقعیات فضای سایبر، بیان دارد که صیانت از حقوق شهروندان چه فردی و چه جمعی با یک نظام حقوقی بر مبنای حقوق بشری منسجم برگرفته از وفاق جهانی، میسر است.

۱- پیشینه

اگر چه در داخل و در خارج پژوهشی در این زمینه صورت نگرفته و سوابق تحقیق در حوزه فضای سایبر بیشتر حریم خصوصی، آزادی بیان، امنیت در فضای سایبر را مدنظر قرار داده است، اما برخی پژوهش‌های مرتبط صورت گرفته، که مختصراً اشاره می‌شود، آقایان کتانچی و پور قهرمانی، در مقاله «چالش‌های امنیت سایبری در کشورهای «آسه آن» که در فصلنامه مطالعات بین‌المللی در سال ۱۴۰۰ منتشر کرده‌اند، مباحث مربوط به امنیت سایبری را مطرح کرده‌اند که تا حدی بحث حریم خصوصی و حق بر صلح را پوشش می‌دهد اما نمی‌تواند مباحث مربوط به نسل سوم را منعکس کند (کتانچی و پورقهرمانی، ۱۴۰۰: ۱۵۶-۱۳۹)؛ (Katanchi & Pourghahramani, 2021: 139-156) نوبسندگان خارجی نیز از جمله مولر، سال ۲۰۲۰ در مقاله «حاکمیت در فضای سایبر» در مجله مطالعات بین‌المللی در خصوص نظم بین‌المللی و تحول نظریه حاکمیت، سخن گفته و از منظر صیانت از حقوق شهروندی نمی‌تواند، مورد توجه باشد (Mueller, 2019: 779-801) توماسلو در مقاله خود با عنوان «از شهروندی صنعتی تا دیجیتالی: بازنگری در حقوق اجتماعی در فضای سایبر» منشره در سال ۲۰۲۲، کلیت اثرگذاری این فضا بر تحقق حقوق بشر از جمله توسعه یافتگی و افزایش زمینه‌های شغلی را بیان داشته (Tomasello, 2022: 10-1) و نکو و نوالزی با رویکرد کلی حقوق بشری به تعارضات و درگیری سایبری پرداختند که باز هم بحث امنیت فضای سایبر را پوشش می‌دهد (NKWOH & NNAWULEZI 2019:152-154). و هیچ‌کدام از منظر حقوق نسل سوم و چالش‌های آن در فضای سایبر علیرغم اهمیت این حقوق توجه چندانی نداشته‌اند، اما در پژوهش حاضر، با نگاهی ویژه، بحث حقوق شهروندی در فضای سایبر از منظر نسل سوم حقوق بشر مورد واکاوی قرار گرفته است.

۲- چارچوب مفهومی و مبانی نظری

در تبیین مفهوم حقوق شهروندی و حقوق بشر و تمایز آن دو، باید گفت، حقوق بشر و حقوق شهروندی ریشه در حقوق ذاتی انسان‌ها دارد، در حالیکه حقوق بشر جهانی، بنیادین و مطلق است،

حقوق شهروندی بر پایه رابطه تابعیت بنا شده و دولت‌ها در قانون اساسی و قوانین داخلی خود آن را مشخص کرده و شکل ملی به خود می‌گیرد و مختص شهروندان یک کشور خاص می‌شود. شهروندی یک رابطه دو سویه است و مشتمل بر حقوق و تکالیف شهروندان است. در واقع مبین وضعیتی است که اشخاص یک اجتماع از حقوق، تکالیف و مزایای برابر برخوردار می‌باشند (ساجدی، ۱۳۹۵: ۴۴-۴۱). (sajedi 2016:41-44) رابطه حقوق شهروندی و حقوق بشر رابطه عموم و خصوص من وجه است از این منظر که حقوق بشر جهانی است و حقوق شهروندی بخشی از آن است اما از منظر دیگر، حقوق بشر مختص انسان است ولی حقوق شهروندی اشخاص حقوقی را هم در بر می‌گیرد. مطابق با تحولات جهانی، سه طبقه یا نسل حقوق بشر به رسمیت شناخته شده‌اند که در این پژوهش، صیانت از حقوق شهروندی در پرتو نسل سوم حقوق بشر مورد بررسی قرار می‌گیرد. اقتضائات فضای سایبر و تفاوت آن با فضای فیزیکی و نبود مرز سرزمینی شفاف برای اعمال حاکمیت سرزمینی سنتی دولت‌ها، موجب می‌شود که بازیگران غیردولتی نقش موثرتری برای ساماندهی حقوقی و حاکمیت در این فضا ایفا نمایند و باید تا قبل از ندوین قواعد بین‌المللی برای ساماندهی این فضا، همان اصول حقوقی بین‌المللی حاکم بر فضای فیزیکی را اعمال نمود. ... (Henriksen 2019:1-5) اما چگونگی اجرای این اصول در فضای سایبر، خود نیز چالش‌هایی را به دنبال دارد که به برخی از آن پرداخته خواهد شد.

۳- نسبت حقوق شهروندی و نسل سوم حقوق بشر

آنچه در ابتدا به ذهن متبادر می‌گردد، این است که حقوق شهروندی و نسل‌های اول و دوم حقوق بشر از ماهیت فردی برخوردار هستند لیکن نسل سوم حقوق بشر که ماهیت جمعی دارد، چگونه می‌تواند با حقوق شهروندی مرتبط گردد؟ در حالیکه باید گفت، نسل سوم حقوق بشر یعنی حقوق همبستگی، عامل ارتباط با نسل‌های اول و دوم بوده و ضمن توجه به فرد، از ضرورت احترام همگان و حمایت جهانی ز برخی از حقوق نظیر حق بر صلح و حق بر محیط زیست، سخن می‌گوید و صیانت از آن حقوق را از تکالیف همگان دانسته و در شرایط فعلی که فضای سایبر، تحولی را در عرصه جغرافیای فیزیکی ایجاد نموده، مفهوم حقوق شهروندی و عوامل تاثیرگذار بر آن، نیازمند باز تعریف بوده و نقض حقوق بشر در فضای سایبر، بسان فضای فیزیکی تنها بر شهروندان یک کشور موثر نبوده بلکه می‌تواند شهروندان دیگر کشورها را نیز متاثر نماید، از این رو اثرگذاری مثبت و منفی در این فضا را می‌توان تا حدود زیادی فرا سرزمینی دانست و رشد و توسعه فضای سایبر موجب شده که شرایط نوپدید به سمت ایجاد شهروند جهانی و هویت جمعی انسانی سیر کند. لذا صیانت از این حقوق، حمایت جمعی را می‌طلبد. با این نگاه، توجه به حقوق شهروندی از منظر نسل سوم حقوق بشر می‌تواند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد.

۴- صیانت از حقوق شهروندی در پرتو نسل سوم حقوق بشر

پیشرفت روزافزون تکنولوژی فضای سایبر، زمینه‌های جدیدی را برای نقض حقوق بشر فراهم می‌سازد که قواعد حقوق بشر سنتی، نمی‌تواند پاسخگو باشد. چرا که توان رقابت در سرعت تحول

پذیری با تکنولوژی فضای سایبری را ندارد. مضاف بر اینکه برخی از الزامات حقوق بشر سنتی قابل اعمال در فضای فیزیکی، نمی‌توانند بدون انطباق با ماهیت و فضای سایبری اعمال شوند. بنابراین از آنجا که اجرای این حقوق، همواره و در هر فضایی مورد حمایت می‌باشد، ضرورت همگام سازی قواعد حقوق بشری با فراگیر شدن فضای سایبری اجتناب ناپذیر می‌باشد و در این میان نسل سوم حقوق بشر که حقوق همبستگی یا جمعی خوانده می‌شود و به‌عنوان تدبیری برای رفع موانع کشورهای در حال توسعه در نظر گرفته شده، حایز اهمیت است. رابطه دو سویه‌ای میان نسل سوم حقوق بشر و فضای سایبری، وجود دارد که می‌تواند تاثیر پذیری و تاثیر گذاری این دو مفهوم را تحت تاثیر قرار دهد. «از جمله اینکه دولت‌ها بنا به تعهدات حقوق بشری حق بر توسعه، که در بند ۲ ماده ۶۶ موافقتنامه تریپس و در متن پیش‌نویس کارگروه سازمان تجارت جهانی برای تجارت و انتقال تکنولوژی پیش‌بینی شده است، ملزم به انتقال تکنولوژی به کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته هستند. این امر بیانگر تاثیر حقوق بشر بر فضای سایبر می‌باشد اما از بعد دیگر، فضای سایبر معادلات حقوق بشر در فضای واقعی را متحول ساخته و بازنگری در نظام حقوق بشر را ضروری می‌سازد» (Ziyae, 2011). اگرچه تا بازنگری در نظام حقوق بشر سنتی، باید به آن قواعد احترام گذاشت. همانگونه که کشورهای شرکت کننده در اجلاس جهانی جامعه اطلاعاتی در سال ۲۰۰۳^۱ به لزوم اعمال قواعد مندرج در اعلامیه جهانی حقوق بشر در فضای سایبری تاکید ورزیده‌اند. با پیشرفت روزافزون فناوری، دولت‌ها سعی داشته‌اند در قوانین و مقررات خود بازنگری‌هایی داشته باشند و یا قوانین جدید را متناسب با نیازهای روز وضع نمایند تا حقوق شهروندان‌شان مورد تضمین قرار نگیرد.... بدیهی است تضمین حقوق شهروندی در فضای سایبر، مختص نسل اول حقوق بشر نیست، اگرچه شاید تاثیر این فضا بر حقوق این نسل، نمود بیشتری داشته باشد، لیکن تاثیر آن بر حوزه توسعه نیز قابل ملاحظه است... (Beckouche 2017:153-162). از این رو در این قسمت، به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود که استفاده و توسعه فضای سایبر چگونه بر صیانت از حقوق شهروندی در پرتو نسل سوم حقوق بشر، تاثیرگذار است و برای پاسخ به آن، مصادیق نسل سوم، مورد واکاوی قرار گرفته است.

۴-۱- فضای سایبر و حق بر توسعه

گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات موجب توسعه دانش بشری و بالطبع توسعه حقوق بشر و رفاه اقتصادی افراد جامعه می‌گردد و این امر بیانگر تاثیر حقوق بشر بر فضای سایبر از جنبه حق بر توسعه می‌باشد «از طرف دیگر، یکی از جلوه‌های حق بر توسعه که در قطعنامه ۳۳۸۴ مجمع عمومی سازمان ملل ذکر گردیده ارائه فناوری‌های اطلاعات به مردم است و تکنولوژی‌های ارتباطی باید در اختیار شهروندان قرار گیرد که این حق به عنوان یکی از مصادیق نسل سوم حقوق بشر در کنار حق بر صلح، حق بر محیط زیست، استفاده از میراث مشترک بشریت به فربه‌تر شدن و توسعه فضای سایبر

¹. WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, 2003

می‌انجامد و در قطعنامه ۱۹۷۱ با اشاره به نقش کامپیوتر در توسعه، اعلام شده که بهره‌برداری در سطح جهانی از کامپیوتر و فناوری‌های کامپیوتری پیشرفت‌های اقتصادی و اجتماعی را تسریع می‌بخشد» (Ziyace2011). ظهور فناوری‌های اطلاعات در دهه‌های اخیر با تسهیل دسترسی، موجب توسعه امور گردیده است. البته... توسعه حقوق بشر مستلزم توسعه در تمامی زمینه‌ها است و شفافیت، مشارکت و عدم تبعیض از معیارهای حق توسعه است. گسترش فناوری اطلاعات موجب توسعه دانش بشری و بالطبع توسعه حقوق بشر شده و بر تحقق موضوعات حقوق بشری دیگر مثل حق آزادی بیان و حق بر دسترسی نیز موثر می‌باشد... (Bastian 2019). ...توسعه فناوری اطلاعات به دیجیتالی شدن فناوری‌ها منجر شده که این دیجیتالی شدن، تعداد مشاغل را افزایش می‌دهد... (Tomasello 2022:10-1) به این ترتیب فضای سایبر می‌تواند در اجرا و ارتقای حق بر توسعه، نقش داشته باشد و در عین حال از ملزومات تحقق حق بر توسعه نیز گسترش فضای سایبر است.

مجمع عمومی سازمان ملل متحد، همچنین در قطعنامه‌های ۶۷/۱۹۵ و ۶۸/۱۹۸^۱ مقرر داشت، میزان توسعه یافتگی کشورها، گستردگی فناوری اطلاعات و اولین شاخصه آن، وضعیت پهنای باند است. تحقق حق بر توسعه در زمینه ارتباطی و فناوری اطلاعات، به عنوان یکی از موضوعات حقوق بشری اگر با مدیریت کارآمد و صحیح، هدایت گردد می‌تواند از طریق تسهیل دسترسی به اطلاعات و سرعت تبادل آن و امکان عضویت شهروندان در شبکه‌های اجتماعی و افزایش آگاهی، زمینه را برای تحقق دیگر موضوعات حقوق بشری، هموار ساخته و فرصت بهره‌مندی از حقوق شهروندی در حوزه‌های مختلف را فراهم آورد. ضمن حایز اهمیت بودن نقش سازمان ملل متحد، ضرورت دارد مدیریت بین‌المللی شفاف در حوزه اینترنت با مشارکت کامل دولت‌ها، بخش خصوصی و سازمان‌های بین‌المللی در مواجهه با چالش‌های پیش‌روی دولت‌ها به خصوص در کشورهای در حال توسعه و کم‌تر توسعه یافته، وجود داشته باشد.

بنابراین تاثیرگذاری و تاثیرپذیری فضای سایبر و حق بر توسعه از جنبه‌های مختلف بر زندگی شهروندان و صیانت از حقوق آنان موثر می‌باشد ضمن اینکه دسترسی همگانی به اطلاعات، شکاف جنسیتی را کاهش می‌دهد که خود از جلوه‌های توسعه یافتگی می‌باشد.

برای رسیدن به توسعه پایدار، بهره‌مندی حداکثری از فناوری اطلاعات و هوشمندسازی امور مختلف زندگی، گامی اساسی در پیشرفت جامعه می‌باشد و... امروزه جامعه جهانی به سمت شهر هوشمند رو به حرکت است. در شهر هوشمند با توجه و احترام به دغدغه‌های اجتماعی، حفاظت از محیط زیست و شهروندانی خلاق و مبتکر، جامعه شاهد رفع تبعیض و ارتقای سطح رفاه خواهد بود... (Mack et.al, 2018). از این منظر نیز توسعه فناوری و ورود فضای سایبر به جنبه‌های مختلف زندگی افراد، ضمن اینکه زمینه اجرای حق بر توسعه را فراهم می‌سازد، موجب رفاه مادی و زیست محیطی شهروندان می‌گردد.

^۱ A/RES/67/195& A/RES/68/198

۴-۲- حق بر صلح در فضای سایبر

مفهوم صلح گسترده تر از فقدان تجاوز، خشونت یا مخاصمه می‌باشد، و «در بردارنده‌ی سلامتی، روابط بین فردی یا بین‌المللی جدیداً بهبود یافته، امنیت در موضوعات رفاه اجتماعی یا اقتصادی است» (امینی‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۳۶-۱۳۴)؛ (Amininiya, 2010:134-134). در فضای سایبر نیز صلح به همین مفهوم به کار برده می‌شود، لیکن شیوه‌های نقض صلح در فضای سایبر اصولاً متفاوت با دنیای فیزیکی مرزها می‌باشد اما اثرات آن بر روابط دولت‌ها تقریباً یکسان بوده و می‌تواند همان تبعات شیوه‌های نقض صلح جغرافیای فیزیکی را داشته باشد، «با توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات... داده‌های دولتی که شامل اطلاعات طبقه بندی شده می‌باشند، می‌تواند به سرقت رفته و جرایم سایبری را موجب شود که از طریق حملات سایبری با هدف حملات تروریستی، موجب تهدید صلح و امنیت شده و جنگ را رقم می‌زند. ... (کتانچی و پورقهرمانی، ۱۴۰۰: ۱۴۰)؛ (Katanchi & Pourghahramani, 2021: 140) شورای حقوق بشر و مجمع عمومی سازمان ملل متحد و دولت‌ها، تلاش‌های فردی و جمعی خود را به کار گرفته‌اند تا افراد بتوانند در این فضا به طور مسالمت آمیز فعالیت نموده و از آن بهره‌مند شوند... برخی از دولت‌ها معتقدند که اساس حقوق بین‌الملل و ضوابط حقوق بشری در این فضا قابل اجرا بوده، لیکن با توسعه هنجارهای حقوق بین‌الملل موجود، باید نسب به ساماندهی این فضا اقدام نمود... (Rona & Aarons, 2015: 503-510) که لزوم توجه به آن، توسط دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی بالاخص شورای امنیت به عنوان متولی اصلی حفظ صلح و امنیت در جهان، از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد تا با جهت دهی به دولت‌ها، آموزش شیوه‌های همکاری و هماهنگ‌سازی دولت‌ها در برخورد با عوامل ناقض امنیت و صلح در فضای سایبر و ساماندهی عملیات واکنشی در تهاجمات سایبری، بتواند از بروز مخاصمات و تنش‌ها جلوگیری به عمل آورد.

با گسترش فناوری و پیدایش فضای سایبری، هم زمینه مناسبی برای دست یابی به صلح فراهم می‌شود و هم دولت‌ها و اشخاص با تهدیدهای فزاینده‌ای مواجه شده ... و با دستیابی مجرمان به اطلاعات مهم نظامی و زیرساخت‌های ملی، صلح و امنیت کشورها و جامعه بین‌المللی مورد تهدید واقع می‌شود... (Brown, 2017: 26-27) و متعاقب آن حق بر صلح شهروندان به خطر می‌افتد. در مقابل جنگ سایبری «صلح سایبری» قابل طرح و بررسی است بطور مسلم صلح سایبری به معنای نبود حملات سایبری نیست. بلکه... عوامل و اقدامات متعدد است که برای ارتقای امنیت سایبری جهانی از طریق تبیین قواعد برای شرکت‌ها و کشورهایی که به کاهش خطر مخاصمات، جرم و جاسوسی و ایجاد فضای امن تبادل داده‌ها در فضای سایبری، علاقه‌مند می‌باشند، کمک می‌کند... (Shackelford, 2013) بر این مبنا راهبرد اتخاذی توسط دولت‌ها، بسیار مهم است. در این سیاست راهبردی با شناسایی تهدیدها، ابزار برخورد با تهدیدها را نیز شناسایی و مدنظر قرار می‌دهند. اگرچه دولت‌ها در اتخاذ تدابیر و تشخیص راهبردها تابع محدودیت داخلی هستند لیکن با توجه به مقتضای فضای سایبر، باید با یکدیگر تعامل و همگرایی بیشتری داشته باشند» (ذاکریان و اسکندری، ۱۴۰۰: ۴۹۶)؛ (Zakerian & Eskandari, 2021: 496) بر این اساس، فضای سایبری باید به گونه‌ای

قاعده‌مند شود که زمینه‌ساز صلح ایجابی شود.

درگیری در فضای سایبر از جنبه‌های متعدد، متفاوت از درگیری در فضای فیزیکی می‌باشد. ...هریک از طرفین در صدد است از تکنیک‌های متفاوتی نسبت به طرف دیگر، استفاده کند و نکته مهم این است، انتساب این درگیری به یک نهاد مسئول، چالش برانگیز و دشوار است (Nkwah ... (154-152, 2019: & Nnawulezi). امنیت سایبری از امنیت فناوری اطلاعات و ارتباطات مثل اصالت داده‌ها نشأت می‌گیرد اما امنیت سایبری مفهومی گسترده‌تر پیدا کرده است که رویکرد امنیتی را ترویج می‌کند. (1, 2023: Rousi) در این مسیر لازم است ضمن بهره‌گیری از استراتژی‌های سنتی، با مدیریت بالقوه بر روی تهدیدهای جدید، تمرکز نمود و به راه‌های مبارزه با دشمن سایبری^۱ یا رسیدن به صلح سایبری، دست یافت.

امروزه دولت‌ها باید قواعد بین‌المللی برای «حاکمیت اطلاعات» تعیین کنند. چرا که... تروریست‌های اطلاعاتی می‌توانند با ورود به سیستم‌های رایانه‌ای امنیتی، آسیب‌های امنیتی جدی ایجاد کرده و موجب بحران‌های حاد گردند... (Li et.al., 2017: 2-15). واقعیت این است که... امنیت سایبری صرفاً تضمین‌کننده صلح سایبری نیست، بلکه علاوه بر آن با توجه به پتانسیل فضای سایبری، هموارکننده تحقق سایر حقوق بشری همچون آزادی بیان، حق دسترسی آزاد به اطلاعات و تبادل اطلاعات نیز هست... (Shackelford, 2019: 4-5). بنابراین با افزایش تهدیدها می‌بایست قواعدی مناسب وضع گردد که بتواند با این تهدیدها مقابله نموده و برای جلوگیری از نقض حقوق بشر و حمایت از قربانیان، موثر باشد.

میرهن است که جنگ سایبری امنیت کشورها را به خطر انداخته و در مواردی حتی خسارت سهمگینی را در دنیای فیزیکی به بار آورده است. ...برای مقابله با این وضعیت بعضی از دولت‌ها معتقدند با تفسیر و یا بازبینی قواعد بین‌المللی موجود و توسل به عرف بین‌المللی، مسیر دست‌یابی به صلح و ساماندهی فضای سایبر به منظور جلوگیری از ادامه این تهدیدها امکانپذیر است. اما برخی از دولت‌های دیگر از جمله دولت‌های عضو سازمان همکاری‌های شانگهای، انعقاد موافقتنامه‌های جدید را برای تحقق این امر ضروری می‌دانند. اگرچه امروزه اصل منع مداخله و حق دفاع از خود در برابر اقدامات سایبری تهدیدکننده صلح، پذیرفته شده و پیشرفت‌هایی نیز برای حفظ امنیت سایبری و بالطبع تامین صلح صورت پذیرفته است، اما این موارد کافی نبوده و انجام اقدامات جدی‌تری لازم است... (Schmitt & Ziolkowski, 2019) هرچند به دلیل تفاوت دیدگاه و نفوذ برخی قدرت‌های سیاسی، حصول اجماع جهانی در جهت شکل‌گیری نظام حقوقی گسترده و موثر در این زمینه، غیرممکن است، اما همکاری‌ها و توافقات منطقه‌ای برای توسعه قواعد بین‌المللی و حمایت از حق بر صلح در این حوزه، می‌تواند بسیار مفید باشد.

دنیای نوظهور سایبری، ایجاب می‌کند الزامات و تعهدات بین‌المللی موجود، خلاقانه‌تر و جامع‌تر نسبت به این فضا اعمال شود. به‌عنوان نمونه امروزه به‌دلیل سرعت پیشرفت‌های فناوری

^۱. Cyber Enemy

اطلاعات، حقوق‌دانان در صدد تفسیر موسع و کارآمد از قواعد موجود برآمده‌اند و... علیرغم اینکه کمیته بین‌المللی صلیب سرخ «شی» را به‌عنوان جسم ملموس توصیف می‌کند، تلاش نموده‌اند «داده‌ها» را به‌عنوان یک شی مد نظر قرار دهند... (Schmitt, 2015). ... در نشست ۲۰۱۳ بریکس، اشاره گردید که فضای سایبر به‌عنوان یک فضای مشترک و افراد دارای سرنوشت مشترک می‌باشند و این محیط باید با یک برنامه صلح‌آمیز، محیطی به‌دور از هرگونه خشونت و جنگ باشد... (Pawlak, 2016: 83-87). ... در این فضا رهبران جنبش‌های اجتماعی، می‌توانند از دستاوردهای دیگر کشورها خصوصاً کشورهای همسایه در استقرار نظام دموکراتیک، بهره‌مند شده و با پیاده‌سازی آن شیوه‌ها، تغییرات دموکراتیک صلح‌آمیزی را در کشور خود ایجاد نمایند و به استقرار صلح در سطح ملی و منطقه‌ای کمک کنند (Monshipouri, 2017: 128-130). ... در یک جمع‌بندی باید اذعان نمود که به‌دلیل فقدان یک نظام حقوقی مدون و کامل در مورد تامین امنیت فضای سایبر، کشورها به فراخور دیدگاه‌ها و توانمندی‌شان در این زمینه عملکردهای متفاوتی از خود نشان می‌دهند. ... برخی از کشورها در به‌کارگیری فضای سایبر، که در حال حاضر یک «فضای خاکستری» در حقوق بین‌الملل می‌باشد، از اصول و قواعد حقوق بین‌الملل که کم‌رنگ شده و یا تفاسیر متضاد و مختلفی دارند، بهره می‌گیرند و تلاش می‌نمایند تا منافع خود را به هر شکلی تامین نمایند (Schmitt, 2017).

اما برخی از دولت‌های دیگر معتقدند... اگرچه توسعه فضای سایبر ابزارهای متعددی را برای حمله سایبری فراهم ساخته، اما دولت‌ها برای مقابله با آن باید از پتانسیل‌های قانونی حاکم بر جامعه بین‌المللی و مطابق با تعهدات بین‌المللی استفاده نمایند (Géry, 2018: 307). ... از آنجایی که دکترین دفاع از امنیت سایبری ناتو، پس از حمله ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ یک راهبرد پیشگیرانه در عصر اطلاعات بوده است و می‌تواند به‌عنوان یک الگوی مناسبی مطرح گردد، لیکن به دلیل اینکه بسیاری از جنبه‌ها و عناصر این تئوری شفاف نشده و متناسب با پیچیدگی‌های تکنولوژی سایبری نیست، نمی‌تواند راه‌حل موثری باشد. علاوه بر آن نباید فراموش نمود که فضای سایبر در آینده ممکن است از جنبه‌های ناشناخته دیگری نیز به‌عنوان عاملی علیه صلح، مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین بازنگری اساسی در تصمیمات و اقدامات بازیگران عرصه بین‌المللی از ضروری است. براین اساس، تنظیم رفتار کاربران در فضای سایبر با همکاری‌های بین‌المللی و الگوپذیری از سیاست‌های کشورهای پیشرو و موفق در این زمینه، می‌تواند در تحقق حق بر صلح با صیانت از تمامی شاخصه‌ها و جلوه‌های آن از جمله رفاه و عدالت و برقراری آرامش موثر باشد.

۴-۳- فضای سایبری و حق بر محیط زیست سالم

اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲ که اولین سند زیست محیطی است، حق داشتن محیط زیست سالم را از حقوق بنیادین می‌داند. اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز مقرر می‌دارد، حفاظت محیط زیست، وظیفه عمومی است. به نظر می‌رسد این اصل از قانون اساسی، چه از باب حمایت از محیط زیست و آموزش شهروندان و چه کنترل و نظارت بر حسن ایفای تعهدات عمومی و ملی آنها حائز اهمیت می‌باشد و از این منظر باید به این نکته توجه داشت که ... پیشرفت‌های فناوری

اطلاعات و بهره‌برداری از فضای فرکانسی که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است (Nye, 2016: 44-51). لذا ضرورت ساماندهی استفاده بهینه از این فضا بدون آلودگی و تخریب گسترده زیست محیطی، غیر قابل انکار است.

نقش دولت‌ها در مقررات‌گذاری به منظور ارائه خدمات عمومی و پاسخگویی به نیازهای اولیه و ضروری شهروندان نیز بسیار مهم می‌باشد تا با کاهش ترافیک و آلودگی از حق بر محیط زیست شهروندان، حمایت موثر شود و به یکی از شاخصه‌های مهم توسعه یافتگی که کاهش آلودگی‌های محیطی و حفظ محیط زیست و در واقع تحقق محیط زیست هوشمند است، دست پیدا نمایند.

با توجه به تحولات صورت گرفته، نقش فضای سایبری در دسترسی شهروندان به اطلاعات زیست محیطی و آموزش مسایل زیست محیطی از سوی متولیان امر در این فضا، بسیار حایز اهمیت می‌باشد. در ماده ۱ قانون وظایف و اختیارات وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات جمهوری اسلامی ایران نیز به نقش موثر پیشرفت‌های فنی و تحولات صورت گرفته در حوزه مخابراتی و ارتباطی بر حفظ محیط زیست اشاره شده است. از طرف دیگر فضای سایبری می‌تواند به عنوان ابزاری جهت بسیج افکار عمومی در حمایت از محیط زیست باشد. همچنین موارد نقض حقوق محیط زیست نیز می‌تواند از این طریق به اطلاع عموم رسانیده شود. در نتیجه فضای سایبر، در تحقق حق بر محیط زیست، به روش‌های مختلف، ایفای نقش می‌نماید.

۴-۴- میراث مشترک بشریت

...تحولات بین‌المللی و به‌ویژه نظم نوین اقتصادی بین‌المللی، منجر به ایجاد نظام حقوقی «میراث مشترک بشریت» شد. گرچه تلقی فضای سایبری به مثابه میراث مشترک بشریت، می‌تواند چالش‌ها و سوال‌های حقوقی را ایجاد کند. برای نمونه عواملی از قبیل برتری دانش و ثروت، حاکمیت برابر در فضای سایبر را می‌تواند تحت تاثیر قرار دهد. بعلاوه، اصل میراث مشترک بشریت در برخی حوزه‌ها به عرف بین‌المللی تبدیل شده است و بهره‌برداری از آن موضوعی مستقل است... (ضیایی و شکیب‌زاده، ۱۳۹۶: ۲۳۰-۲۲۸)؛ (Ziyae & Shakibzadeh, 2017: 228-230). اما از آنجا که «اصل میراث مشترک بشریت با هدف تحقق اصول عدالت و برابری شکل گرفته و از دست‌آوردهای توسعه و تدوین حقوق بین‌الملل است، در دهه‌های اخیر با توسعه تکنولوژی، اکثریت جامعه بین‌المللی به خصوص کشورهای در حال توسعه را بر آن داشته که در صدد تسری این اصل به موضوعاتی همچون فناوری برآیند تا از این طریق بتوانند بخشی از خواسته‌های خود در راستای تعدیل مناسبات حاکم بر عرصه بین‌المللی و تحقق اصل «نابرابری جبران‌ساز» برآورده سازند» (حبیب‌زاده و منصور، ۱۳۹۲: ۹۱)؛ (Habibzadeh & Mansouri, 2013: 91). از این منظر میراث مشترک خواندن فضای سایبر، می‌تواند حائز اهمیت و قابل تامل باشد. همانگونه که به موجب قطعنامه ۱۷۲۱ مجمع عمومی و عهدنامه مربوط به اصول حاکم بر فعالیت‌های دولت‌ها در زمینه اکتشاف و استفاده از فضای ماوراء جو از جمله ماه و اجرام سماوی، هدف نظام ماهواره‌ای جهانی را تأمین خدمات مخابراتی برای کلیه نواحی جهان دانستند که موجب ارتقای تفاهم جهانی و تأمین

صلح جهانی می‌شود. بالطبع ارتقای صلح و تفاهم جهانی با تامین خدمات ارتباطی فناورانه نوین از طریق همکاری‌های بین‌المللی و ساماندهی درست فضای سایبر، تسهیل می‌گردد. با توسعه تکنولوژی و ورود فضای سایبر به زندگی اشخاص، ضمن لزوم توسعه فناوری برای بهره‌مندی همگانی از مزیت‌های این فضا، حفظ منافع ملی و حفاظت از حقوق شهروندان از منظر حقوق بین‌المللی بشر از تهدیدها و آسیب‌های این فضا از نگرانی دولت‌ها بوده تا با ساماندهی صحیح بتوان تهدیدهای این فضا را به حداقل رسانده و ماهیت این فضای نوپدید که مستلزم مدیریت واحد بین‌المللی است را با همکاری تمامی دولت‌ها امکان پذیر نمود.

۴-۵- سنجش نظام حاکم بر فضای سایبری ایران در صیانت از حقوق شهروندی

نظام حقوقی مجموعه‌ای از نهادها، مقررات و سازوکارهاست. از آنجا که حقوق شهروندی بیشتر به رابطه بین مردم و دولت مرتبط می‌گردد، مستلزم این است که در قوانین و سیستم ملی به آن توجه گردد، اگرچه همگام سازی آن با قواعد بین‌المللی ضروری است. مباحث مربوط به ساماندهی حق بر صلح و امنیت در فضای سایبر به لحاظ اینکه از ماهیت سامانده و پیشگیرانه برخوردار است، حایز اهمیت می‌باشد. در همین راستا، مصوباتی در جمهوری اسلامی ایران به تصویب رسیده‌اند که به حقوق امنیت ارتباطات و فناوری اطلاعات، مربوط می‌گردند.

سیاست‌های کلی امنیت فضای سایبر در ایران، بر اساس سیاست‌های کلی نظام در امور «امنیت فضای تولید و تبادل اطلاعات و ارتباطات» که از سوی عالی‌ترین مقام کشور ابلاغ گردیده و حاوی محورهای اصلی و راهبردهای کلان این حوزه است، تدوین می‌گردد. در ماده ۹ اساسنامه مرکز ملی فضای مجازی کشور، کمیسیون عالی امنیت فضای مجازی کشور، مستقلاً به موضوع امنیت اختصاص یافته که مسؤلیت اصلی آن هماهنگی و هم‌افزایی دستگاه‌های متولی ذی‌ربط است. اگر این هماهنگی‌ها درست صورت پذیرد و ارگان‌های متولی بتوانند نسبت به مصون سازی فضای سایبر و ارتباطات گسترده‌ای که در این فضا شکل می‌گیرد، در برابر تهدیدهای فضای سایبر اقدام نمایند، در صیانت حق بر صلح ایجابی نقش قابل توجهی می‌توانند ایفا نمایند.

... به موجب ماده ۹۸۳ قانون مجازات اسلامی ایران، حفظ داده‌ها و مشخصات مشترکین، می‌تواند به شناسایی ناقصین فضای سایبری کمک کند اما با وجود این تدابیر باز شگردهای نوین برای حمله در فضای سایبر وجود دارد. بنابراین تا متخصصین امنیت شبکه راهکارهای پیشگیری را ارائه نداده باشند، مسوولیتی از این باب متوجه ارائه کنندگان خدمات اینترنتی نیست... (افضلی، و دیگران، ۲۰۲۲: ۱۳۹۲-۲۱۹)؛ (Afzali et.al., 2013: 219-222) و برابر ماده ۷ اساسنامه سازمان فناوری اطلاعات ایران، این سازمان متولی اعطای گواهی و استاندارد‌گزینی امنیت ارتباطات و فناوری اطلاعات کشور به شمار می‌آید. و شایسته است در این زمینه از استانداردهای سازمان بین‌المللی استانداردسازی، بهره‌مند گردد... مجمع تشخیص مصلحت نظام در ایران نیز با تصویب سیاست‌های

۱. قانون موافقتنامه مربوط به سازمان بین‌المللی ماهواره‌ای مخابراتی (اصلاحیه موافقتنامه اینتلسنت) مصوب ۱۳۸۲/۰۴/۲۹

کلی نظام در خصوص پدافند غیرعامل، هم تهدیدآفرینی فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی برای زیرساخت‌های امنیتی فیزیکی و هم مصون‌سازی زیرساخت‌های ارتباطی و فناوری اطلاعات کشور در برابر تهدیدهای الکترونیکی را مدنظر قرار داده است. از آنجا که امنیت در موضوعات رفاه اجتماعی یا اقتصادی یکی از مولفه‌های صلح می‌باشد، در دفاع سایبری بحث رفاه، نیز می‌بایست مدنظر واقع گردد... (یزدانیان، ۱۳۹۷، ص ۲۵-۲۴) قانون برنامه پنج‌سالانه ششم توسعه در راستای احکام قانون برنامه پنج‌سالانه پنجم توسعه، نیز توجه ویژه‌ای به ساماندهی و تنظیم امور امنیت فضای سایبری کشور کرده و احکام گوناگونی را برای دستگاه‌های ذی‌ربط پیش‌بینی کرده است. شورای عالی فضای مجازی در تاریخ ۱۳۹۸/۰۱/۲۶ با «تدوین سند حوزه‌های تحول فرهنگ و آموزش با توجه به تحولات فضای مجازی» دستگاه‌های متولی فرهنگ و آموزش را مکلف به ارائه سند تحول سازمانی خود نموده و در تدوین این سند الزاماتی را به آنان متذکر گردیده که اگر متولیان اجرایی با رویکرد توسعه محور و فرصت محور در پی ظرفیت‌های ایجاد شده فضای سایبر به تدوین سند سازمانی، بپردازند، می‌توان گامی بزرگ در توسعه ملی و فراملی، افزایش سطح آگاهی، رفاه و بالطبع امنیت و صلح برداشت.

بدیهی است با نقش آفرینی فضای سایبر در درگیری‌های معاصر، تنها وضع قوانین یک دولت در راستای صیانت از حقوق شهروندی از منظر حق بر صلح نمی‌تواند پاسخگو باشد... امروزه مقتضیات فضای سایبر، مفهوم سنتی قلمرو و اقتدار حاکمیتی را به چالش کشانده و این دو را تفکیک نموده و اساس نظم بین‌المللی را دگرگون ساخته است... (Mueller, 2019: 779-800) ... نقض امنیت سایبری امروزه یکی از تهدیدهای شخصی و سازمانی بوده و از عوامل استرس‌زا برای شهروندان محسوب می‌گردد (Rousi, 2023: 1)، لیکن با وجود اینکه در سیاست‌های کلی امنیت فضای سایبر بر اساس سیاست‌های کلی نظام ابلاغی از سوی رهبری، به تعامل منطقه‌ای و جهانی تأکید شده و مصوبات متعددی در این زمینه به تصویب رسیده است اما نمی‌تواند تأمین‌کننده صلح بین‌المللی باشد. علیرغم فرآیند جهانی شدن و ورود فضای سایبر به زندگی شهروندان حتی در دورافتاده‌ترین نقاط کشور، در خصوص لزوم آموزش موضوعات حقوق بشری و صلح، متأسفانه قوانین و مقرراتی وضع نشده است و مصوبات راجع به آموزش سیاستگذاران تقنینی - مقرراتی در فضای سایبر، صرفاً بحث چگونگی حفاظت از حریم خصوصی و بعضاً تهدیدهای این فضا را شامل می‌گردد.

در حوزه حق بر محیط زیست، در حالیکه با آموزش مسایل زیست محیطی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های فضای سایبر می‌توان با تحقق محیط زیست هوشمند، گامی بزرگ در توسعه برداشت، در قوانین و مصوبات فضای سایبر و الکترونیکی ایران با وجود تأکید قواعد بنیادی و قانون اساسی این کشور بر حفظ محیط زیست به عنوان وظیفه عمومی، به این امر نه تنها به عنوان یکی از موضوعات حقوق بشری و بنیان توسعه پایدار توجه نشده، حتی از باب تجاری و نیاز رایج جامعه امروز نیز مورد توجه قرار نگرفته است و در قانون تجارت الکترونیکی آنچه برای خرید و فروش به آن اشاره شده کالا و خدمات است. در حالیکه مسایل زیست محیطی و فروش حیات وحش از دید

قانونگذار مغفول مانده است. خلا قوانین و مقررات اعم از ساماندهی و سزادهی، می‌تواند موجبات سواستفاده فرصت‌طلبان را فراهم نماید. اگرچه در ۱۲ مهرماه ۱۳۹۸ فرمانده یگان حفاظت محیط زیست از هماهنگی و توافق برای تاسیس شعبه‌ای از پلیس فتا در سازمان محیط زیست، با هدف رصد، پایش و برخورد با جرایم محیط زیستی در فضای سایبر خبر داد و این خبر می‌تواند به نوبه خود در حوزه زیست محیطی مسرت‌بخش باشد، اما اگر قوانین و مقررات متناسب با تحولات جهان امروز بازنگری نشود، تاسیس نهادهای اجرایی و نظارتی، به تنهایی نمی‌تواند موثر واقع گردد و تلفیقی از اقدامات اعم از کنشی و واکنشی نظیر فرهنگ‌سازی و آموزش شهروندان، وضع قوانین و مقررات، نظارت صحیح و سزادهی موثر می‌تواند تحولی در حوزه محیط زیست و احقاق حقوق شهروندان گردد.

در بعد حق بر توسعه، کمیسیون تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی در تاریخ ۱۳۹۱/۱۱/۰۸ نسبت به تصویب «دستورالعمل اجرایی ارایه خدمات عمومی اجباری ارتباطات و فناوری اطلاعات» با هدف توسعه، ترویج و ایجاد ارتباطات فناوری اطلاعات در کشور و تامین شبکه و زیرساخت‌های مورد نیاز آن جهت دسترسی آحاد مردم به خدمات پایه ذیربط، تحقق پروژه‌های خدمات عمومی اجباری ارتباطات و فناوری اطلاعات مندرج در پروانه اپراتورها و امکان مشارکت اقتصادی تمامی بخش‌ها در پروژه‌های مذکور از طریق تشویق سرمایه‌گذاری و توسعه فناوریانه در زیرساخت‌ها، شبکه‌ها و خدمات ارتباطات و فناوری اطلاعات، تسهیل و دسترسی آحاد شهروندان به خدمات ارتباطی در نقاط روستایی، دور افتاده و محروم را تصویب نمود. سرویس‌های الزامی ارتباطی و فناوری اطلاعات را برای تامین رفاه مردم مناطق دور افتاده برشمرده و اپراتور را موظف به ارائه سرویس‌های ارتباطی و فناوری اطلاعات شبانه‌روزی و بی‌وقفه نموده‌است. برای صیانت از حقوق شهروندی، سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی ملزم به نظارت بر ارائه خدمات عمومی اجباری ارتباطات و فناوری اطلاعات توسط اپراتور می‌باشد. در منشور حقوق شهروندی جمهوری اسلامی ایران، به حق بر توسعه تاکید شده است، اگر چه مفاد آن به عنوان قوانین و مقررات حاکم از جنبه الزام آور برخوردار نیست، لیکن به دلیل اهمیت آن از جنبه ترویجی و بالطبع مطالبه‌گر نمودن شهروندان می‌تواند موثر واقع گردد و زمینه تدوین مقررات جدید را فراهم سازد. ماده ۳۴ منشور برخورداری از مزایای دولت الکترونیک و تجارت الکترونیک، فرصت‌های آموزشی و توانمندسازی کاربران به صورت غیر تبعیض‌آمیز را از حقوق شهروندان می‌داند و در ماده ۳۵ به برخورداری شهروندان از امنیت سایبری و فناوری‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی اشاره می‌کند. که در صورت اجرای صحیح منشور و دست‌یابی بدون تبعیض شهروندان به فناوری اطلاعات ضمن نزدیک شدن به شاخص توسعه، با بهره‌مندی از پتانسیل فضای سایبر در راستای اطلاع‌رسانی و آموزش در حوزه‌های مختلف و مباحثی نظیر صلح، زیست محیطی، رفاه و امنیت، امکان تحقق سایر حقوق بشری آنان از جمله دیگر موضوعات نسل سوم میسر می‌گردد. هر چند در منشور

^۱. <https://www.irna.ir/news/83502380/>

ضمانت اجراهای مشخصی برای نادیده گرفتن این تعهدات و نقض حقوق شهروندی ذکر نشده است، اما می‌توان با توجه به این مواد با تفسیری مفید از قوانین و مقررات موجود، برای نقض این موارد، ضمانت‌اجراهایی را متصور دانست. ضمن اینکه این مواد از تکالیف دولت بوده و با ابلاغ مصوبه «منشور حقوق شهروندی در نظام اداری» شورای عالی اداری، و تأکید بر دسترسی آسان شهروندان به خدمات الکترونیکی و لزوم توسعه فناوری اطلاعات، عدم توجه به حقوق شهروندان، تخلف اداری محسوب و ضمانت اجرا در نظر گرفته شد. با این حال، اصل توسعه پایدار و حق بر محیط زیست سالم توسط متولیان فضای سایبری، مورد توجه قرار نگرفته و خलाهای قانونی در این زمینه احساس می‌گردد.

نتیجه‌گیری

تلاش جامعه بین‌المللی بر این است که با موضوعه شدن حقوق بین‌المللی بشر در فضای سایبر، با بحران‌سازان این عرصه مقابله و به نگرانی‌های موجود، از طریق اقدامات پیشگیرانه و واکنشی خاتمه بخشد و ضمن تنظیم رفتار کاربران، بتواند زمینه را برای تحقق حقوق بشر و شهروندی فراهم سازد. با توجه به اینکه در فضای سایبر، نقض حقوق بشر، و مشخصاً نسل سوم، می‌تواند شهروندان جامعه جهانی را تحت تأثیر قرار دهد، بایسته است که نهادهای بین‌المللی زیربُط با خوانشی نو و مناسب فضای نوپدید سایبری از موازین حقوق بشری و با اجماع حداکثری در نوآفرینی ساختاری نهادهای بین‌المللی متولی این امر و یا تاسیس نهاد جدید به منظور مدیریت واحد فنی و حقوقی با هدف بهره‌مندی بهینه همگانی از فضای سایبر و کاهش تهدیدهای این فضا در راستای ترویج حقوق بشر، توسعه و استقرار صلح اقدام نمایند تا به رفاه همگانی و تحقق سایر حقوق بشری دست یابند. البته این نهاد باید برخوردار از صلاحیتی باشد که بتواند نهادهای ملی را مخاطب قرار داده و بدین ترتیب زمینه را برای نظارت بر فضای سایبری و استفاده از آن، در تحقق حقوق بشر از جمله نسل سوم را فراهم نماید.

نهادهای ملی متولی تدوین مقررات سایبری باید با حضور فعال در سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای به خصوص اتحادیه بین‌المللی مخابرات و با تصویب کنوانسیون‌های مربوط یا پیوستن به کنوانسیون‌های موجود، با بهره‌گیری از راهکارهای بین‌المللی، در صدد بازنگری قوانین و مقررات ملی موجود یا وضع قوانین و مقررات روزآمد و کارآمد برآیند تا از فضای سایبر برای ترویج و توسعه نسل سوم حقوق بشر و صیانت از حقوق شهروندی استفاده گردد.

لازم است ساز و کارهای نظارتی و قواعد جدیدی وضع گردد که بتواند پاسخگوی امنیت جمعی در عصر حاکمیت اطلاعات باشد و برای تضمین حقوق و آزادی‌های افراد در فضای سایبر، همکاری‌های لازم بین نقش‌آفرینان عرصه بین‌المللی برای وضع قواعد کارآمد، صورت گیرد تا در ایران به حق بر توسعه تا حدودی توجه شده است، اما اصل توسعه پایدار که بر تعادل و موازنه منطقی، بین حق بر توسعه و مسایل زیست محیطی برای برآوردن عادلانه نیازهای نسل فعلی و آینده تأکید دارد و بالطبع حق بر محیط زیست سالم، مغفول مانده است. برای ایفای شایسته وظیفه صیانت

از حقوق شهروندی در فضای سایبر در پرتو نسل سوم حقوق بشر به نظر می‌رسد، سیاست‌گذاران تقنینی- مقرراتی ایران برای رفع خلاءهای قانونی این بخش، باید با بهره‌مندی از برخی هنجارهای دنیای فیزیکی و با تعاملات گسترده فراملی و بین‌المللی در پی قاعده‌مندسازی فضای سایبر و توانمند سازی‌های حقوقی آن برآمده و راهکارهای مناسب‌تری را نسبت به مسایل مربوط به حق بر صلح و حق بر محیط زیست سالم پیشنهاد دهند. بدیهی است که تحقق صلح در فضای سایبر و حفاظت از امنیت داده‌ها در صیانت از دیگر حقوق شهروندان همچون حریم خصوصی موثر خواهد بود.

منابع فارسی

۱. افضلی، ر.، قالیباف، م. و احمدی فیروزجائی، م. (۱۳۹۲). تبیین تحولات مفهوم مرز در فضای سیاسی مجازی. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی* ۴۵(۱)، ۲۱۷-۲۳۹.
۲. امینی‌نیا، ع. (۱۳۸۹). جایگاه حق بر صلح در منشور ملل متحد با نگاهی به عملکرد شورای امنیت. *دانشنامه حقوق و سیاست*، ۶(۱۳)، ۱۳۱-۱۵۹.
۳. حبیب زاده، ت. و منصوری، ف. (۱۳۹۲). بازخوانی اصل میراث مشترک بشریت و تفاوت‌های آن با مفهوم نگرانی مشترک بشریت. *پژوهشنامه حقوق اسلامی*، ۲(۲)، ۹۱-۱۲۰.
۴. ذاکریان، م. و اسکندری، م. (۱۴۰۰). باز تفسیر ایالات متحده از کاربرد زور در چارچوب حقوق بین‌الملل هژمونیک. *فصلنامه سیاست*، ۵۱(۲)، ۴۸۷-۵۱۲.
۵. رهبری، ا. (۱۳۹۲). *حقوق انتقال فناوری*. تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
۶. ساجدی، ا. (۱۳۹۵). حقوق بشر و حقوق شهروندی از نگاه دولت‌های اسلامی خاورمیانه با تاکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه تخصصی علوم سیاسی*، ۳۶(۳)، ۴۱-۵۹.
۷. ضیایی، ی. (۲۰۱۱). *گفتمان فلسفی حقوق بین‌الملل بشر در فضای سایبر*. وبلاگ یاسر ضیایی در: <http://hoghough85.blogfa.com/post-2688.aspx>.
۸. ضیایی، ی. و شکیب‌زاده، ا. (۱۳۹۶). قانونگذاری در فضای سایبر: رویکرد حقوق بین‌الملل و حقوق ایران. *فصلنامه حقوقی بین‌المللی*، ۳۴(۵۷)، ۲۲۷-۲۴۷.
۹. کتانچی، ا. و پورقهرمانی، ب. (۱۴۰۰). چالش‌های امنیت سایبری در کشورهای آ.سه. آن. *فصلنامه مطالعات بین‌المللی*، ۱۱۸(۱)، ۱۳۹-۱۵۶.
۱۰. یزدانیان، و. (۱۳۹۷). *گفتمان نخبگانی در حوزه آگاهی بخشی سایبری (مصاحبه با رییس دانشکده علمی کاربردی پست و مخابرات)*. نشریه تخصصی ایمن راهبرد، ۸(۲)، ۲۴-۲۵.

English References

1. Bastian, M. (2019) La fragmentation d'un droit préexistant ou la fondamentalité par analogie: le cas du droit d'accès à Internet. at; <https://journals.openedition.org/revdh/5094>.

2. Beckouche, P. (2017). La révolution numérique est-elle un tournant anthropologique?. *Le Débat*, (193). 153-166.
3. Bernard, B. (2017). La gestion du risque cyber à l'OTAN. *Université d'Ottawa(thesis)*.
4. Brown, G.D. (2017). The Cyber Longbow & Other Information Strategies: U.S. National Security and Cyberspace., *Penn State Journal of Law & International Affairs*vol 5. 1-29.
5. Gabor, R. & Aarons, L. (2015). State Responsibility to Respect, Protect and Fulfill Human Rights Obligations in Cyberspace. February 21. at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jnatselp8&div=29&id=&page=>
6. Géry, A. (2018). La lutte contre la prolifération des armes cyber: un défi pour la stratégie française de cyberdéfense. *Les Champs de Mars*, (30).307-316.
7. Henriksen, A. (2019). The end of the road for the UN GGE process: The future regulation of cyberspace. *Journal of Cybersecurity*, (5).1-9.
8. Li., Z. et.al. (2017). Cyberspace-Oriented Access Control: Model and Policies. *IEEE Second International Conference on Data Science in Cyberspace DSC*.261-266.
9. Mack, J. Casagrande, R. Sarate,J. Silva.K. (2018).Smart City and Quality of Life: citizens' perception in a Brazilian case study.at : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652618303846>. 2018.
10. Monshipouri, M. (2017). Human Rights in the Digital Age: Opportunities and Constraints. At:<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10999922.2016.1230690?tab=permissions&scroll=top,2017>.
11. Mueller,M.(2020) Against Sovereignty in Cyberspace, *International Studies Review*, Vol. 22(4). 779–801. <https://doi.org/10.1093/isr/viz044>
12. Nkwoh, J. Nnawulezi, A. (2019) A HUMAN RIGHTS APPROACH TO CYBER CONFLICT. February.20, at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/inlrwolw1&div=74&id=&page=>
13. Nye, J. (2016/17). Deterrence and Dissuasion in Cyberspace. *International Security*, 41(3) .44-71.
14. Pawalk, p. (2016) Capacity Building in Cyberspace as an Instrument of Foreign Policy. at : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1758-5899.12298/full,2016>.
15. Rousi, R. (2023). Murder by design: Design thinking approach for pre-emptive cybernetic security design, at: <https://arxiv.org/abs/2304.06825>

16. Schmitt, M. (2017). Grey Zones in the International Law of Cyberspace. at : <http://campuspress.yale.edu/yjil/grey-zones-in-the-international-law-of-cyberspace/.2017>.
17. Schmitt, M. Ziolkowski, K. (2019). international law for cyberspace.At : https://www.ccdcoe.org/uploads/2019/05/Trends-Intlaw_a4_final.pdf,2019.
18. Schmitt, M.N. (2015). The Law of Cyber Targeting. at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2550425,2015
19. Shackelford, S. (2013). THE MEANING OF CYBER PEACE. at : <https://ndias.nd.edu/news-publications/ndias-quarterly/the-meaning-of-cyber-peace/,2013>.
20. Shackelford, S. (2019). Should Cybersecurity Be a Human Right? Exploring the ‘Shared Responsibility’ of Cyber Peace. *Stanford Journal of International Law No. 2019*.february 22,at: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm>
21. Tomasello ,F. (2022).From industrial to digital citizenship: rethinking social rights in cybersp ace. *Theory and Society*. February 22. At: (2022) <https://link.springer.com/article/10.1007/s11186-022-09480-6>
22. Waxman, Mc. (2017). Cyber Strategy & Policy: International Law Dimensions. at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2926099.

Traslated References to English

1. Afzali, R., Qalibaf, M. B., & Ahmadi Firozjaei, M. (2013). Explanation of Evolutions Border in the Political Cyberspace. *Human Geography Research*, 45(1), 217-218. doi: 10.22059/jhgr.2013.30047 **(In Persian)**
2. Amininia, A. (2009). Position of the right to peace in the charter of UN with looking at the performance of the Security Council. *Journal of Law and Politics*, 6(13), 131-159. **(In Persian)**
3. Zakarian, M. & Eskandari, M. (1400). The United States reinterpretation of the use of force in the framework of hegemonic international law. *Politics Quarterly*, 51(2), 487-512. **(In Persian)**
4. Lehresh, A. (2013). Technology transfer rights. Tehran: SAMT. **(In Persian)**
5. Sajedi, A. (2016). Human Rights and Citizen Rights on the Opinion of the Middle Eastern Islamic States with Emphasis on the Iranian Constitution. *Political Science Quarterly*, 12(36), 41-59. **(In Persian)**

6. Ziayi, Y. (2011). Philosophical discourse of international human rights in cyber space. Yaser Ziyai's Blog, at: <http://hoghough85.blogfa.com/post-2688.aspx>. **(In Persian)**
7. Ziaei, Y., & Shakibnejad, E. (2017). Legislation in Cyberspace from the Prospect of International Law and the Iranian Law. *International Law Review*, 34(57), 227-249. doi: 10.22066/cilamag.2017.27971 **(In Persian)**
8. Katanchi, E., & Pourghahramani, B. (2021). Cyber Security Challenges in ASEAN Countries. *International Studies Journal (ISJ)*, 18(1), 139-156. doi: 10.22034/isj.2021.252695.1237 **(In Persian)**
9. Yazdaniyan, V. (2017). Elite discourse in the field of cyber awareness (interview with the head of the post and telecommunications applied scientific faculty). *Safe Strategy*, 8(2), 25-24. **(In Persian)**
10. Bastian, M. (2019) La fragmentation d'un droit préexistant ou la fondamentalité par analogie: le cas du droit d'accès à Internet. at: <https://journals.openedition.org/revdh/5094>.
11. Beckouche, P. (2017). La révolution numérique est-elle un tournant anthropologique?. *Le Débat*, (193). 153-166.
12. Bernard, B. (2017). La gestion du risque cyber à l'OTAN. *Université d'Ottawa(thesis)*.
13. Brown, G.D. (2017). The Cyber Longbow & Other Information Strategies: U.S. National Security and Cyberspace., *Penn State Journal of Law & International Affairs*vol 5. 1-29.
14. Gabor, R. & Aarons, L. (2015). State Responsibility to Respect, Protect and Fulfill Human Rights Obligations in Cyberspace. February 21. at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jnatselp8&div=29&id=&page=>
15. Géry, A. (2018). La lutte contre la prolifération des armes cyber: un défi pour la stratégie française de cyberdéfense. *Les Champs de Mars*, (30).307-316.
16. Henriksen, A. (2019). The end of the road for the UN GGE process: The future regulation of cyberspace. *Journal of Cybersecurity*, (5).1-9.
17. Li, Z. et.al. (2017). Cyberspace-Oriented Access Control: Model and Policies. *IEEE Second International Conference on Data Science in Cyberspace DSC*.261-266.
18. Mack,J. Casagrande, R. Sarate,J. Silva.K. (2018).Smart City and Quality of Life: citizens' perception in a Brazilian case study.at : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652618303846>. 2018.
19. Monshipouri, M. (2017). Human Rights in the Digital Age: Opportunities and Constraints.

- At:<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10999922.2016.1230690?tab=permissions&scroll=top>,2017.
20. Mueller,M.(2020) Against Sovereignty in Cyberspace, *International Studies Review*, Vol. 22(4). 779–801. <https://doi.org/10.1093/isr/viz044>
 21. Nkwoh, J. Nnawulezi, A. (2019) A HUMAN RIGHTS APPROACH TO CYBER CONFLICT. February,20, at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/inlrwolw1&div=74&id=&page=>
 22. Nye, J. (2016/17). Deterrence and Dissuasion in Cyberspace. *International Security*, 41(3) .44-71.
 23. Pawalk, p. (2016) Capacity Building in Cyberspace as an Instrument of Foreign Policy. at : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1758-5899.12298/full,2016>.
 24. Rousi, R. (2023). Murder by design: Design thinking approach for pre-emptive cybernetic security design, at: <https://arxiv.org/abs/2304.06825>
 25. Schmitt, M. (2017). Grey Zones in the International Law of Cyberspace. at : <http://campuspress.yale.edu/yjil/grey-zones-in-the-international-law-of-cyberspace/.2017>.
 26. Schmitt, M. Ziolkowski, K. (2019). international law for cyberspace.At : https://www.ccdcoe.org/uploads/2019/05/Trends-Intlaw_a4_final.pdf,2019.
 27. Schmitt, M.N. (2015). The Law of Cyber Targeting. at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2550425.2015
 28. Shackelford, S. (2013). THE MEANING OF CYBER PEACE. at : <https://ndias.nd.edu/news-publications/ndias-quarterly/the-meaning-of-cyber-peace/,2013>.
 29. Shackelford, S. (2019). Should Cybersecurity Be a Human Right? Exploring the ‘Shared Responsibility’ of Cyber Peace. *Stanford Journal of International Law No. 2019*.february 22,at: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm>
 30. Tomasello ,F. (2022).From industrial to digital citizenship: rethinking social rights in cybersp ace. *Theory and Society*. February 22. At: (2022) <https://link.springer.com/article/10.1007/s11186-022-09480-6>
 31. Waxman, Mc. (2017). Cyber Strategy & Policy: International Law Dimensions. at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2926099.